

Uchwała z dnia 16 marca 2007 r., III CZP 17/07

Sędzia SN Dariusz Zawistowski (przewodniczący)

Sędzia SN Józef Frąckowiak

Sędzia SN Irena Gromska-Szuster (sprawozdawca)

Sąd Najwyższy w sprawie z wniosku Adama M. przy uczestnictwie Jana M., Pawła M., Jadwigi W., Aleksandry F., Józefa G., Justyny B., Renaty M., Mirosława W., Hanny G., Róży C.M., Witolda M. i Ireny K. o dział spadku po Wiktorze M., po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 16 marca 2007 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Gliwicach postanowieniem z dnia 16 listopada 2006 r.:

"Czy w postępowaniu o dział spadku, w wypadku gdy zapisobierca jest jednocześnie spadkobiercą dzielonego spadku, sąd może wydać postanowienie wstępne co do istnienia zapisu i jego wysokości (rozmiaru) na zasadzie art. 318 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c.?"

podjął uchwałę:

W postępowaniu o dział spadku, w którym jeden ze spadkobierców jest jednocześnie zapisobiercą, sąd może na podstawie art. 318 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. wydać postanowienie wstępne co do istnienia zapisu.

Uzasadnienie

Przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne powstało w sprawie o dział spadku po Wiktorze M., toczącej się z wniosku Adama M., jednego ze spadkobierców dzielonego spadku, który złożył wniosek o wydanie postanowienia wstępnego stwierdzającego dokonanie przez spadkodawcę na jego rzecz zapisu testamentowego obejmującego wymienione we wniosku nieruchomości. Pozostali uczestnicy postępowania, poza Aleksandrą F., kwestionowali istnienie zapisu.

Postanowieniem z dnia 29 kwietnia 2005 r., które w uzasadnieniu określone było jako wstępne, Sąd Rejonowy w Rybniku ustalił istnienie w testamencie ustnym Wiktora M. z dnia 3 sierpnia 1998 r. zapisu na rzecz Adama M., obejmującego przedsiębiorstwo „P.B.C.” wraz z budynkiem restauracji „C.” i prawem do gruntu w W.S.M. przy ul. W. nr 8A, uregulowanym w księdze wieczystej nr (...)94, oraz prawo do lokalu stanowiącego odrębną własność położonego w W. przy ul. W.W. nr 36 m. 3, objęte księgą wieczystą nr (...)21.

Sąd pierwszej instancji uznał, że art. 318 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. dopuszcza możliwość wydania w postępowaniu nieprocesowym postanowienia wstępnego także w sytuacjach innych niż przewidziane w art. 567 § 2, art. 618 § 1 i art. 685 k.p.c. W rozpoznawanej sprawie wydanie postanowienia wstępnego ustalającego istnienie zapisu na rzecz wnioskodawcy było – jego zdaniem – konieczne, gdyż między uczestnikami sporny był zarówno sam fakt istnienia zapisu, jak i jego przedmiot oraz wartość, a rozstrzygnięcie tej kwestii miało fundamentalne znaczenie dla dalszego postępowania o dział spadku, ponieważ istnienie zapisu ma decydujący wpływ na właściwy podział schedy spadkowej.

Przy rozpoznawaniu apelacji wniesionej przez uczestników postępowania Irenę K. i Pawła M. Sądowi Okręgowemu w Gliwicach nasunęła się wątpliwość przedstawiona w przytoczonym na wstępie zagadnieniu prawnym. (...)

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Stanowisko dopuszczające odpowiednie stosowanie art. 318 k.p.c. w postępowaniu nieprocesowym zdecydowanie przeważa w doktrynie, a Sąd Najwyższy przyjął je w uchwałach z dnia 9 maja 1967 r., III CZP 37/67 (OSNCP 1967, nr 11, poz. 198) oraz z dnia 7 lipca 1971 r., III CZP 35/71 (OSNCP 1972, nr 1, poz. 4) i w postanowieniu z dnia 21 października 1999 r., I CKN 169/98 (OSNC 2000, nr 5, poz. 86), przy czym w postanowieniu z dnia 4 lipca 1983 r., III CRN 129/83 (OSNCP 1984, nr 5, poz. 75) dopuścił możliwość wydania w postępowaniu nieprocesowym (w szczególności w postępowaniu o dział spadku) postanowienia częściowego na podstawie odpowiednio stosowanego art. 317 w związku z art. 13 § 2 k.p.c.

Odmienne natomiast stanowisko zajął Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 26 lutego 1968 r., III CZP 101/67 (OSNCP 1968, nr 12, poz. 203). Uchwała ta – jako zasada prawna – wiąże Sąd Najwyższy w zakresie stwierdzenia niedopuszczalności wydania w postępowaniu o stwierdzenie

nabycia spadku postanowienia wstępnego, jednak w zakresie użytych w uzasadnieniu argumentów uogólniających niedopuszczalność wydania postanowienia wstępnego w postępowaniu nieprocesowym na podstawie art. 318 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. w sytuacjach innych niż wskazane w art. 567 § 2, art. 618 § 1 i art. 685 k.p.c., nie ma takiego charakteru. Była zresztą kwestionowana zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie.

Niedopuszczalność odpowiedniego stosowania w postępowaniu nieprocesowym art. 318 k.p.c. Sąd Najwyższy uzasadnił tym, że przy braku przytoczonych przepisów szczególnych sprawy w nich wskazane byłyby rozpoznawane w procesie, a regulacje o charakterze wyjątków należy wyklądać ściśle. Nie można też przenosić na grunt postępowania nieprocesowego instytucji właściwych tylko procesowi, jak również nie może zostać wydane w drodze postanowienia wstępnego orzeczenie o charakterze konstytutywnym (np. stwierdzenie niegodności spadkobiercy), jeżeli orzeczenie wydane w postępowaniu nieprocesowym ma charakter deklaracyjny (np. stwierdzenie nabycia spadku). Jak wskazano, argumentów tych nie podzieliła zdecydowana większość przedstawicieli nauki, a także Sąd Najwyższy w powołanych orzeczeniach.

Na wstępie należy rozważyć, czy w postępowaniu nieprocesowym ma odpowiednie zastosowanie art. 318 k.p.c., skoro ustawodawca uregulował w przepisach dotyczących tego postępowania sytuacje, w których może być wydane postanowienie wstępne, wskazując je w art. 567 § 2, art. 618 § 1 zdanie drugie i art. 685 k.p.c., a z art. 13 § 2 k.p.c. wynika, że przepisy o procesie stosuje się odpowiednio do innych rodzajów postępowań unormowanych w kodeksie postępowania cywilnego tylko wówczas, gdy przepisy szczególne nie stanowią inaczej. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia zależy zatem od oceny, czy art. 567 § 2, art. 618 § 1 zdanie drugie i art. 685 k.p.c. są, w rozumieniu art. 13 § 2 k.p.c., przepisami szczególnymi w stosunku do art. 318 § 1 k.p.c.

Artykuł 318 § 1 k.p.c. stanowi, że sąd, uznając roszczenie za usprawiedliwione w zasadzie, może wydać wyrok wstępny tylko co do samej zasady, co do spornej zaś wysokości żądania zarządzić bądź dalszą rozprawę, bądź jej odroczenie. Wyrok wstępny może być zatem wydany tylko w sprawach o zasądzenie świadczenia albo o ustalenie stosunku prawnego lub prawa i jego wydanie jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy sporna jest zarówno sama zasada roszczenia, jak i jego wysokość. Jak wskazał Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 1 grudnia 1999 r.,

I PKN 401/99 (OSNP 2001, nr 8, poz. 259), wydanie wyroku wstępnego zmierza do uniknięcia dalszej bezcelowej pracy sądu związanej z wyjaśnianiem wysokości dochodzonych roszczeń w sytuacji, w której sama zasada roszczenia jest też wątpliwa. Celem tej instytucji jest realizacja zawartego w art. 6 k.p.c. postulatu szybkości i sprawności postępowania oraz zasady ekonomii procesowej, które obowiązują także w postępowaniu nieprocesowym.

Regulacje zawarte w art. 567 § 2, art. 618 § 1 zdanie drugie i art. 685 k.p.c., dopuszczające wydanie postanowienia wstępnego w postępowaniu nieprocesowym, dotyczą innych sytuacji. W art. 567 § 2 ustawodawca dopuścił wydanie postanowienia wstępnego w postępowaniu o podział majątku wspólnego w razie sporu co do ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym; postanowienie to rozstrzyga, czy małżonkowie mają równe czy nierówne udziały w tym majątku. W art. 618 § 1 dopuszczono możliwość wydania postanowienia wstępnego w postępowaniu o zniesienie współwłasności co do prawa żądania zniesienia współwłasności oraz co do tego, komu przysługuje prawo własności rzeczy, której dotyczy postępowanie, jeżeli są to prawa sporne. W art. 685 natomiast ustawodawca dopuścił wydanie postanowienia wstępnego w sprawie o dział spadku w razie sporu między współspadkobiercami o to, czy pewien przedmiot należy do spadku; postanowienie wstępne rozstrzyga wówczas, czy sporny przedmiot należy do spadku.

Wszystkie opisane sytuacje nie mieszczą się w hipotezie art. 318 § 1 k.p.c., zatem – jak trafnie wskazano w literaturze – postanowienia wstępne wydane w postępowaniu nieprocesowym, mimo podobnej nazwy, mają inny charakter niż wyroki wstępne w procesie, które są częścią rozstrzygnięcia co do istoty sprawy będącej przedmiotem procesu. Postanowienia wstępne mają własny, samodzielny przedmiot orzekania, są samodzielnymi rozstrzygnięciami merytorycznymi zagadnień prejudycjalnych, które w zasadzie mogłyby być przedmiotem oddzielnego postępowania, ale ze względów celowościowych zapadają w postępowaniu, w którym orzeczenie co do jego przedmiotu (podziału majątku wspólnego, zniesienia współwłasności, działu spadku) nie może być wydane przed rozstrzygnięciem wskazanego w powyższych przepisach zagadnienia wstępnego. (...)

Odpowiedź na pytanie, czy w postępowaniu o dział spadku sąd może na podstawie art. 318 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. wydać postanowienie wstępne

co do istnienia zapisu i jego wysokości w sytuacji, gdy zapisobierca jest jednocześnie spadkobiercą dzielonego spadku, zależy od określenia zakresu kognicji sądu w takiej sprawie i stwierdzenia, czy do tego zakresu należy rozstrzygnięcie o istnieniu i wysokości zapisu.

Przesądza to art. 686 k.p.c., stanowiąc, że w postępowaniu działowym sąd rozstrzyga także o istnieniu zapisów, których przedmiotem są rzeczy lub prawa należące do spadku oraz m.in. o rozliczeniach z tytułu spłaconych długów spadkowych. Wynika to także pośrednio z art. 684 k.p.c., nakładającego na sąd obowiązek ustalenia składu i wartości spadku ulegającego podziałowi. Jakkolwiek zatem roszczenia o wykonanie zapisu są co do zasady rozpoznawane w procesie, to zgodnie z wolą ustawodawcy wyrażoną we wskazanych wyżej przepisach, także w postępowaniu o dział spadku obowiązkiem sądu jest rozstrzygnięcie o istnieniu zapisów. Jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 26 września 1968 r., III CRN 209/68 (OSNCP 1969, nr 6, poz. 112), jest to rozstrzygnięcie konieczne w tym postępowaniu dlatego, że istnienie zapisu ma istotne znaczenie dla określenia układu sched spadkowych między spadkobiercami. Wprawdzie dział spadku obejmuje tylko aktywa, a obowiązek wykonania zapisu należy do długów spadkowych (art. 922 § 3 k.p.c.), jednak zapis wykonany stanowi spłatę długu spadkowego, a zgodnie z art. 686 k.p.c. obowiązkiem sądu działowego jest m.in. orzeczenie także o wzajemnych roszczeniach pomiędzy współspadkobiercami z tytułu spłaconych długów spadkowych. Jeżeli zatem zapisobierca jest także jednym ze spadkobierców dzielonego spadku, ustalenie, że istnieje na jego rzecz zapis, pozwoli na dokonanie takiego działu spadku, który uwzględni ten zapis oraz dokonanie rozliczenia z tytułu spłaconego długu spadkowego związanego z realizacją zapisu w drodze działu spadku. W takiej sytuacji sąd działowy nie tylko ustala istnienie zapisu lecz także doprowadza do jego realizacji („zasądzenia”) przez odpowiedni podział majątku spadkowego z uwzględnieniem zapisu dokonanego na rzecz jednego ze spadkobierców oraz przeprowadza rozliczenie spłaconego długu spadkowego.

Odpowiednie stosowanie art. 318 k.p.c. w postępowaniu nieprocesowym jest dopuszczalne tylko w sytuacjach odpowiadających hipotezie tego przepisu, tj. wówczas, gdy w sprawie rozpoznawanej w trybie nieprocesowym sąd musi ustalić istnienie określonego stosunku prawnego lub prawa i zasądzić roszczenie, a sporna jest zarówno sama zasada, jak i wysokość roszczenia. Sytuacja, w której w

postępowaniu działowym jeden ze spadkobierców twierdzi, że na jego rzecz spadkodawca dokonał zapisu i żąda jego wykonania przez dokonanie odpowiedniego działu spadku, a pozostali spadkobiercy lub ich część kwestionują istnienie zapisu i żądają działu spadku bez jego uwzględnienia, odpowiada ustawowym przesłankom art. 318 § 1 k.p.c. stosowanego odpowiednio w postępowaniu nieprocesowym (art. 13 § 2 k.p.c.), co prowadzi do wniosku, że w takiej sytuacji dopuszczalne jest wydanie postanowienia wstępnego co do istnienia zapisu. Kwestia wysokości zapisu oraz dokonania odpowiedniego działu spadku uwzględniającego zapis pozostawiona zostaje, podobnie jak przy wyroku wstępnym, do dalszego postępowania po uprawomocnieniu się postanowienia wstępnego. Taka wykładnia omawianego przepisu zgodna jest także z jego celem i funkcją realizacji zasad sprawności i szybkości postępowania oraz ekonomii procesowej, które obowiązują także w postępowaniu nieprocesowym.

Z tych względów Sąd Najwyższy rozstrzygnął przedstawione zagadnienie prawne, jak w uchwale.